

Mâtürîdî'nin Görüşleri Işığında Güven Toplumunun Oluşumuna Katkı Sunan Temel Unsurlar

Emine ÖĞÜK

Prof. Dr., Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi, Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı, Tokat, Türkiye
Professor, Tokat Gaziosmanpaşa University, Faculty of Islamic Sciences, Department of Basic Islamic Sciences, Tokat, Türkiye
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6306-1730> | ROD ID: <https://ror.org/01rpe9k96> | emine.oguk@gop.edu.tr

Makale Bilgileri	Öz
Makale Geçmişi Geliş: 14.10.2024 Kabul: 23.12.2024 Yayın: 30.12.2024	Bu makale Mâtürîdî'nin toplum düzenini bozan bazı tutum ve inançların reddine ve toplumun karşı karşıya kaldığı bazı sorunları aşmaya katkı sunacak mahiyetteki fikirlerinin tespitini yaparak değerlendirmeyi amaçlamaktadır. Bu çerçevede Mâtürîdî'nin toplumun karakteristik özellikleriyle ilgili yaptığı analizler, farklı gruplara yaklaşım stratejisinin incelikleri ve toplum düzenine zarar veren çeşitli gruplarla olan mücadele yöntemleri ele alınmaktadır. Makalede Mâtürîdî'nin toplumun karakteristiği ile ilgili sosyo-psikolojik analizleri, bölgede İslam'dan önceki dönemlerde de yaygın olan ve eski inançlarından kurtulamayan çeşitli din ve inanç gruplarının bazı görüşlerine yönelik reddiyeleri yer almaktadır. Mâtürîdî'nin pek çok şekli bulunan fanatizmle ve büyük günah işlediği iddiasıyla insanları tekfir ederek toplumda çatışma zemini oluşturan ve çeşitli grupların birbirlerini ortadan kaldırmalarına neden olan şiddet, taassup ve tefrikaya sevkeden anlayışlarla mücadele yöntemleri üzerinde durulmuştur. Yine onun toplumda sevgi, kardeşlik ve dayanışma gibi bireyler arası sosyal ilişkileri güçlendiren esaslar ve toplumdaki temel ihtiyaçları karşılamaya katkı sunan tevhid, adalet, hakkaniyet ve hoşgörü ilkesine yapmış olduğu vurgular çerçevesinde toplumda birlikte yaşamaya, insanları yüksek bilinç seviyesine taşımaya ve toplum düzeninin devamını sağlamaya ilişkin mesajları değerlendirilmiştir. Bu bilgilerden hareketle Mâtürîdî'nin görüşleri çerçevesinde günümüz toplumlarının ıslahı ve mevcut daralmalardan kurtulma yöntemlerinin tespitine ilişkin stratejiler tespit edilmiştir.
Anahtar Kelimeler: Kelam, Mâtürîdî, Toplum, Barış, Adalet.	

Basic Elements That Contribute to The Formation of Trust Society in The Light of Mâtürîdî's Opinions

Article Info	Abstract
Article History Received: 14.10.2024 Accepted: 23.12.2024 Published: 30.12.2024	This article aims to identify and evaluate Mâtürîdî's ideas concerning the rejection of certain attitudes and beliefs that disrupt societal order and his contributions to overcoming specific challenges faced by society. In this context, Mâtürîdî's analyzes of the characteristic features of society, the nuances of his strategic approach to different groups, and his methods of combating various factions that harm the social order come to the fore. Within this scope, the article explores Mâtürîdî's socio-psychological analyzes concerning societal characteristics, as well as his refutations of certain views held by various religious and belief groups that persisted with their pre-Islamic convictions, which remained prevalent in the region. It also focuses on Mâtürîdî's methods of addressing various forms of fanaticism, which has many forms, as well as the violence, bigotry and divisive ideologies that led to societal conflict, including the excommunication of individuals accused of committing grave sins, resulting in the elimination of groups by one another. Additionally, this study evaluates his emphasis on fundamental principles such as tawhîd, justice, equity, and tolerance, which contribute to meeting essential societal needs while strengthening interpersonal relationships marked by love, brotherhood, and solidarity. Within this context, his messages promoting coexistence, elevating individuals to higher levels of awareness, and ensuring the sustainability of societal order are analyzed. Based on these insights, strategies have been identified within the framework of Mâtürîdî's perspectives for the reform of contemporary societies and the development of methods to overcome current societal constraints.
Keywords: Kalâm, Maturidi, Society, Peace, Justice.	

Atıf/Citation: Ögük, Emine. "Mâtürîdî'nin Görüşleri Işığında Güven Toplumunun Oluşumuna Katkı Sunan Temel Unsurlar". *Akif* 54/2 (2024), 191-212. <https://doi.org/10.51121/akif.2024.63>

"This article is licensed under a **Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License** (CC BY-NC 4.0)" / Bu makale, **Atıf-GayriTicari (CC BY-NC 4.0) Uluslararası Lisansı** altında lisanslanmıştır."

Giriş

Toplumda mevcut fikir ve akımlarla çeşitli kültür ve anlayışları iyi tanıyıp analiz etmeden yapılacak olan toplumla ilgili değerlendirmeler eksik kalacaktır. Mâtürîdî içinde yaşadığı toplumu çok iyi tanımayı önemsemekte, kendi döneminde mevcut pek çok fikir ve akımı iyi bilmekte ve onlarla ilgili çeşitli açıklamalarda bulunmaktadır. Mâtürîdî'nin bu yaklaşımı günümüzde mevcut fikir ve inanç akımlarını ortak özellikleri ve farklı yönleri itibariyle tasnif ederek değerlendirmenin önemine ilişkin bir yöntem sunmaktadır. Böyle kategorik bir analizin günümüz toplumunda oldukça karmaşık bir yapı arz eden çeşitli görüş ve akımların tanınmasına, anlaşılmasına ve eleştirilmesine katkı sağlayacağı muhakkaktır. Yer yer kendilerinden atıfta bulunduğu fikrî ve felsefî grupların hemen hemen tamamında hayır ve şer için ayrı ayrı Tanrı kabul etmeye dayalı düalist anlayışın olduğunu dile getirmesi de¹ günümüzde öne çıkan konu başlıklarından birini oluşturan kötülük problemi bağlamında değerlendirilmeye müsaittir. Kötülük problemi ortaya konulurken dikkat çeken "kötülük varsa, Tanrı olmamalı, Tanrı varsa kötülük olmamalı"² dilemmasının çözümüne ilişkin bir öneri mahiyetinde olduğu ve aslında o dönemde mevcut kötülük anlayışının izlerini taşıdığı görülmekte, Mâtürîdî'nin düalist anlayışlara yönelik eleştirilerinin bu bağlamda ele alınması önem arz etmektedir.

Mâtürîdî'nin medenî-bedevî toplum ayırımına ilişkin yorumları da dikkat çeken mesajlar içermektedir. O, şehirde ve çölde yaşayan insanların ilmi ve kültürel yönleriyle, ruh hallerini tahlil ederek toplumun karakteristiği ile ilgili sosyo-psikolojik izahlarda bulunmuştur. Bu tavrı, toplumdaki grupları sadece fizyolojik boyutlarıyla değil, sosyo-psikolojik yönleri itibariyle de tanımanın önemine ışık tutmaktadır. Mevcut inanç ve fikirleri çok yönlü tanıma imkânına kavuşmak, yapılan analizleri de daha isabetli ve tutarlı hale getirecektir.

İnsan ve toplumun ihtiyaç ve taleplerinin karşılanmasında vazgeçilmez öneme sahip olan dinin çeşitli yorumları ve farklı anlama biçimleri bulunmaktadır. Bazı yorumlar zaman zaman toplumu çeşitli sorun ve zorluklarla karşı karşıya getirmektedir. Bunlardan kurtulmak için dinin doğru yorumu büyük bir ehemmiyet arz etmektedir. Buna ilişkin de mesajlar veren Mâtürîdî'ye göre dinin doğru anlaşılmasına kaynaklık eden temel unsurların dikkate alınmasına ihtiyaç vardır. Bir inanç içindeki yanlış görüş ve düşünceler tespit edilip anlaşıldıktan sonra doğru olan görüşlerin açığa çıkması daha kolay hale gelir. Hakikatin gücünü gölgeleyen yanlış inançlar tespit edilip diğerlerinden ayrılmaz ise, yanlışlarla doğrular birbirine karışacağı için doğruların gücü de zayıflayacaktır. Bunu engellemenin yolu, "sen haklısın, ben haklıyım" tartışmasından kurtulup doğrunun kriterini belirlemek, genel geçer esaslara uygun olanları alıp olmayanları reddetmekten geçer. Mâtürîdî de bunu yapmış, iyi, doğru ve güzelin tespitinde şahsî görüş ve yorumlara göre değil, herkes tarafından kabul edilmeye müsait genel-geçer ilkelere dayalı sağlam bilgiye göre hareket etmek gerektiğini vurgulamıştır.

Bilgi konusuyla ilgili günümüzde yapılan temel yanlışlardan biri de bilginin birtakım menfaat ve ticari kaygılara alet edilerek büyük bir güce dönüştürülmesidir. Bu kişiler bilgiyi hakikate ulaşmak için değil de dünyevi güç elde etmek için kullanınca güç savaşları ortaya

¹ Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd el-Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2003), 45, 56-58, 142-147, 174, 232-233.

² Bu konuda geniş açıklama için bk. Emine Ögük, "İslam Düşüncesinde Şer/Kötülük Probleminin Çözümüne Katkı Sağlayan Etkili Öğreti: Hikmet", *Gaziosmanpaşa Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 3/1 (2015), 12-13.

çıkılmaktadır.³ Bu tavrı, bilgiyi kötü amaçlara alet etmek için değil, iyiye, doğruya ve güzele ulaşmak ve hikmete vasıl olmak için öğrenmeyi hedef edinen Mâtürîdî düşünceyle bağdaştırmak mümkün değildir. Günümüzde sosyal medya kanalıyla yaygınlaşan bilgi kirliliği içinde geçerli ve güvenilir bilgiye ulaşma yol ve imkanlarının tespiti daha fazla önem kazanmış, doğru bilginin sahip olduğu vasıflar, bu bilgiye erişim kanallarının neler olduğu konusunda çeşitli platformlar üzerinden bilgilendirme çalışmalarının yapılması bir zorunluluk halini almıştır. Zira günümüzde hurafe, yalan ve aldatmacanın kol gezdiği bir ağın içinde pek çok çeldirici arasından sıyrılıp gerçek bilgiye ulaşmak için gerekli olan bir anahtara, bu ağın içine giren kurbanlara yol gösterecek rehberlere çok daha fazla ihtiyaç vardır. Mâtürîdî'nin yukarıda genel hatlarıyla değinilen, ayrıntılarına ise metin içinde yer verilecek olan tespitleri günümüz toplumlarında mevcut olan bazı temel sorunları aşmada yeni ufuklar kazandırmakta ve toplumda mevcut daralmaları aşmaya katkı sunacak mahiyette zengin mesajlar içermektedir. Bu sorunlar arasında dini yanlış anlama ve yorumlamaktan, ötekileştirici ve dışlayıcı bakış açısından, cehaletten, bireysel çıkar ve menfaatleri öncelemekten ve ahlâkî zaafılardan kaynaklı problemler öne çıkmaktadır. İnsanlık onurunu zedeleyici pek çok sorunla karşı karşıya kalan günümüz toplumlarında bu sorunların aşılmasına ve huzur ve güvenin tesis edilmesine katkı sunacak bütün fikir ve yaklaşımlar önem arz etmektedir. Bu çerçevede Mâtürîdî'nin güven toplumunun tesisine katkı sunacak olan temel bileşenlerin neler olduğunun tespiti yapılarak çeşitli önerilerde bulunulacaktır. Mâtürîdî'nin toplum anlayışını ortaya koyan bazı çalışmalar mevcut olmakla birlikte, özellikle güven toplumunun oluşumunda dikkate alınması gereken hususlarla ilgili tespit ve değerlendirmeleri içeren bu çalışma, ilgili alandaki eserlere katkı sunacak mesajlar içermektedir. Makalemizde Mâtürîdî'nin görüşlerinden hareketle güncel tartışmaları da dikkate alarak toplum düzenine katkı sunan yol ve yöntemler üzerinde durulacaktır. Mâtürîdî'de dikkat çeken güven toplumunun temel unsurlarını madde madde tespit ederek açıklamak mümkündür.

1. Toplum Yapısının Analizi

Mâtürîdî toplum içinde aktif olan din, fikir ve akımları iyi tanımakta ve bu altyapı ona toplumu iyi analiz etme imkanı sunmaktadır. Bu kapsamda içinde yaşadığı dönemde mevcut dinleri Yahudi ve Hristiyanlık gibi dinler yanında Sümeniyye, Maniheizm, Mecûsilik, Deysâniyye, Mazdakiyye, Merkûniyye, Mâneviyye, Sâbiyye, Menâniyye, Dehriyye, Zenâdika, Sümeniyye, Berahime, Heyula taraftarları gibi fikir ve akımlara tenkitler yöneltmiş ve bunlara karşı deliller geliştirerek, burhana dayalı ilmi mücadele içinde olmuştur. Mâtürîdî bu grupların temel fikirlerini özümseyerek benzerlik ve farklılık noktalarını iyi analiz etmiş, bu ekolleri belli başlıklar altında tasnif etmiş, birbirleriyle olan irtibat noktalarına dikkat çekerek, fikri yakınlık içinde olanlara işarette bulunmuştur. Bu çerçevede söz konusu akımların bir çoğunda hayır ve şer için ayrı ayrı Tanrı kabul etmeye dayalı düalist anlayışın bulunduğunu dile getirmiş, Heyûla taraftarları, Seneviyye, Sümeniyye ve Zenâdika'nın Dehriyye'den olduğunu, Menâniyye, Mazdeizm, Mâneviyye'nin Maniheist gruplar kapsamında yer aldıklarına işarette bulunmuş, Deysâniyye, Menâniyye ve Merkûniyye'nin Helenistik fikirlerle Senevî tasavvurların karışımı bir yapıya ve benzer özelliklere sahip olduğunu dile getirmiştir. Mâtürîdî ayrıca Havâriç, Cebriyye, Mu'tezile, Mücessime, Müşebbihe, Bâtıniyye, Rafiziyye ve

³ Jean François Lyotard, *Postmodern Durum*, çev. İsmet Birkan (Bilgesu Yayıncılık, 2013), 20; Cemile Zehra Köroğlu, "Modern Kamusal Alana Eleştirel Yaklaşımlar", *Uluslararası Türk Dili, Edebiyatı ve Tarihi Dergisi* 8/6 (2013), 442; Nancy Fraser - Linda Nicholson, "Felsefesiz Toplumsal Eleştiri: Feminizm ve Postmodernizm Arasında Bir Karşılaşma", çev. Mehmet Küçük, *Modernite Versus Postmodernite* (Ankara: Vadi Yayınları, 2000), 430.

Karmatiyye gibi dinî ekoller hakkında da derin analizlerde bulunarak görüşlerini yapılandırmış, kabul edilebilir olanlarla olmayanlara dair açıklamalarda bulunmuştur.⁴

Mâtürîdî toplum yapısını analiz ederken şehirde ve çölde yaşayan insanların farklılıklarına da dikkat çekmiştir. «*Bedeviler inkârcılık ve ikiyüzlülükte daha ileridedirler....*»⁵ âyetini yorumlarken bedevilerle medeniler arasında çeşitli mukayeseler yapmıştır. Ona göre bütün nebi ve resuller bedeviler arasından değil de, şehir ahalisinden seçilmiştir. Bunun çeşitli nedenleri vardır: Çöl ahalisi insanlarla fazla içli dışlı olmadığı için insan ilişkilerinde daha başarısızdır ve çöl bölgelerine insanların fazla uğramaması nedeniyle peygamberlik ve dinin yayılma imkanı o bölgelerde zayıf kalmıştır.⁶ Çöl hayatı yaşayanlar daha ziyade hayvanlarla vakit geçirdikleri için sert tabiatlı, katı kalpli ve dar görüşlüdürler. Adap öğrenmek üzere şehirlere gitmedikleri, ayet ve delilleri yeterince işitmedikleri, merhamet ve şefkat sahibi olan insanlarla vakit geçirmediği için cahil kalmışlar; farklı ve karmaşık yapıda fazla sayıda insanla karşılaşmadıkları için daha basiretsiz olmuşlardır. Doğanın ve yeryüzü şekillerinin insan karakterini, yaşayış, düşünce ve davranış biçimini ve hatta ahlakî yapısını etkilediğine dair görüşlerin benzerlerini İbn Haldun'da da bulmak mümkündür.⁷ Vahhabî ve Hâricî fikirlerin genellikle bedevî kökenli toplumlarda taraftar bulmasını bu zaviyeden değerlendirmek isabetli olacaktır. Burada zikri geçen sebeplerin önemli bir kısmının içinde buldukları tabiat şartları ve toplumsal yapılarından, az bir kısmının ise kendi bireysel tutumlarından kaynaklandığı görülmüştür. Bu nedendir ki, Mâtürîdî bu açıklamalarıyla çöl ahalisini dışlayıcı bir tavır takınmamış, onların tamamının değil de belli bir kısmının bu özellikleri taşıyabileceğine ve bu nedenle âyetteki mesajlara muhatap olduklarına ilişkin vurgularda bulunarak bazı toplumsal gerçeklikleri analiz etmek amacıyla bu açıklamaları yaptığının işaretlerini vermiştir.

2. Toplumun İşleyişinde Dinin Önemi

Mâtürîdî'nin toplumun selâmeti açısından hikmet odaklı din ve tevhid anlayışının önemini sıklıkla vurguladığı dikkat çekmektedir. Din ve tevhid bireyleri iyileştirici ve güzelleştirici etkileri nedeniyle işlerlik kazanmakta ve sevgi ve muhabbet gibi duygularla birbirine bağlı hak ve hukuka saygı duyan insanlardan oluşan toplum yapısının oluşmasına katkı sunmaktadır. Samimi iman insanları manevi kusurlardan arındırmakla kalmaz, sevgi, kardeşlik, muhabbet, dayanışma, iyiliğe teşvik, kötülükten men, güven, yönelme, bağlanma ve hatalardan pişmanlık (tövbe) gibi duygu ve değerlerle toplumda yüksek bilinç seviyesinin ortaya çıkmasına ve gelişmesine imkan sağlar. Bu yolla insanlar arasında dostluk tesis ederek, toplumda karşılıklı haklara riayet eden, birbirine sevgi ve muhabbet besleyen ve böylece ayakta kalabilen bir toplum inşa etmektir. Mâtürîdî'ye göre bunun sonucunda toplumda ilim ve edebiyat da gelişecektir. Ayrıca din, akrabalık, evlilik, miras gibi kişinin kendisi ve çevresiyle ilgili olan bağlarını sağlam tutmasına imkan sağlar. Bütün bunlar toplumdaki birlik, beraberlik ve sosyal uyuma katkı sunmaktadır. İslam dini, farklı ırk, kabile ve dile sahip olan insanları tevhid inancı ekseninde bir araya getirmekte ve bu insicam, toplumsal barış ve huzura sebep olmaktadır. Bu özellikleri itibarıyla Mâtürîdî İslâm'ı ve Müslümanları "hakki

⁴ Konu hakkında daha geniş bilgi için bk. el-Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, 45, 56-58, 66, 85, 142-147, 174, 232-233, 239-242, 249-252, 260-264, 501; Emine Ögük, *Mâtürîdî'nin Düşünce Sisteminde Şer-Hikmet İlişkisi* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2013), 13-68.

⁵ et-Tevbe 9/97.

⁶ Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd el-Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, ed. Ertuğrul Boynukalın - Bekir Topaloğlu (İstanbul: Mizan Yayınevi, 2006), 6/437-438.

⁷ İbn Haldun, *Mukaddime*, çev. Süleyman Uludağ (İstanbul: Dergah Yayınları, 2013), 259-268; Elife Kılıç, "Eskiçağ Yunan Felsefesi ve İbn Haldun'da Coğrafya ve İnsan İlişkisinin İncelenmesi", *Üniversite Araştırmaları Dergisi* 6/3 (2023), 339; Cemalettin Şahin - Rauf Belge, "İbn Haldun'da Coğrafi Determinizm", *Akademik Bakış Dergisi* 57 (Ekim 2016), 441.

temsil eden tek bir millet” olarak nitelemiştir.⁸ Hak herşeyin özündeki gerçekliğe işaret ettiği için, İslam’ın ilke ve prensipleri layıkınca yerine getirildiğinde insanı taşıyacağı güzelliklere de şamil bir mahiyet arz etmektedir.

Hem dinin varlığının ayakta kalması hem de dünya hayatının düzene girmesi açısından nübüvvete ihtiyaç olduğunu dile getiren Mâtürîdî’ye⁹ göre toplum halinde bir arada yaşayan insanların varlıklarını devam ettirebilmeleri için beslenme ve barınma başta olmak üzere hastalıklardan tedavi olma, çeşitli sanat dalları ve meslekler gibi bir dizi ihtiyaçları bulunduğuna dikkat çekmiş,¹⁰ bu ihtiyaçların karşılanması ve bireylerden ibaret olan insanların toplum haline gelebilmeleri için en önemli enstrümanın nübüvvet olduğunu vurgulamış, insanın medeniyet inşa etme sürecinde ihtiyaç duyduğu birçok bilgiyi bu yolla elde edebildiğini söylemiştir.

Peygamberler kanalıyla insanlığa intikal eden vahiy olmadan toplum düzeninin tesis edilmesinin mümkün olmadığını düşünen Mâtürîdî, toplumun devamlılığı için ihtiyaç duyulan pek çok konuyla ilgili bilgilerin peygamberlerin mesajları sayesinde elde edildiğine inanmaktadır. Bu çerçevede insanların fizik ve psikolojik yeteneklerinin gelişmesine katkı sunmak üzere diller ve nesnelere ait isimlerin öğrenilebilmesi, çocuk eğitimi ve gıdalara ilişkin bilgiler, tıp ilmi, şehir ve yolların tanınması, hayvanlardan faydalanma yolları ancak peygamberler tarafından verilen bilgi ve eğitimle mümkün olmaktadır.¹¹ Yine toplum halinde yaşayan insanların temel ihtiyaçlarından olan çeşitli sanat dalları, meslekler, üreme yöntemleri, çocuk eğitimi, hayvanların eğitimi türünden ihtiyaçlar peygamberlerin rehberliğiyle öğrenilebilmekte,¹² elde edilen bu değerlerin yaygınlaşması ve sonraki nesillere aktarılması sayesinde toplum varlığını devam ettirebilmektedir. Yine Mâtürîdî’ye göre Allah uzun ömürlülüğü insanlara sevdirmiştir. Şayet Yüce Allah, nübüvvet olmasaydı, herkes arzu ve zevkleriyle birlikte sürekliliğini umduğu şeye yönelecek, böylece aralarında çatışma zemini meydana gelecek, bu da birbirilerini ortadan kaldırmaya sevk edecekti. İnsandaki doyumsuz arzuların neden olduğu zorbalıktan korunmak için zalimlere yönelik tehdit içerikli âyetlerle, helal ve haramların belirlenmesi gerekli olmuştur. Böylece herkes kendine ait olmayana el uzatmasın ve her türlü saldırıdan emin bir şekilde hayatını devam ettirebilsin.¹³ Mâtürîdî insanların toplum hayatının devamlılığı için hukuki ve sosyal bir düzene sahip olmalarının gereğine inanmış, bunun da dayandığı bir kaynak sayesinde mümkün olduğunu düşünmüştür.¹⁴ Dolayısıyla toplumlarda kendini gösteren ayrılık, bölünme ve karışıklıkları ortadan kaldırmak için,¹⁵ toplumun salâhı ve varlığının devamı için peygamberlerin mesajlarına kulak vermek ve toplumun hafızasında yer edinen nebevî değerleri gelecek kuşaklara aktarmak gerekmektedir. Bütün bu katkılar dikkate alındığında yeni ateistler tarafından gündeme taşınan “dinlerin insanlığa yalnızca kötülük getirdiği” şeklindeki varsayımların¹⁶ İslam dini özelinde yeniden gözden geçirilerek güncellenmesine ihtiyaç vardır.

⁸ Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd el-Mâtürîdî, *Te’vilâtü'l-Kur’ân*, ed. Mehmet Boynukalın - Bekir Topaloğlu (İstanbul: Mizan Yayınevi, 2005), 4/249.

⁹ el-Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, 275.

¹⁰ el-Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, 276.

¹¹ el-Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, 276-277.

¹² el-Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, 277.

¹³ el-Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, 273.

¹⁴ el-Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, 284.

¹⁵ el-Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, 72.

¹⁶ Erhan Aysan, *Yanılığlar ve Tanrı* (İstanbul: Kavim Yayıncılık, 2019), 22.

3. Doğru Bilginin Kılavuzluğu

“Dini delile dayalı olarak bilmenin gerekliliği” başlığıyla *Kitâbü't-Tevhîd* adlı eserine başlayan Mâtürîdî,¹⁷ delil ve istidlal devre dışı bırakıldığında taklid ve cehaletin kendisine yol bulduğunun bilinci içinde olduğundan,¹⁸ fikirlerin delillere dayalı olarak yapılandırılmasına özel bir önem atfetmiş, görüşlerinin doğruluğunu açıklarken ve muhalif görüşleri eleştirirken pek çok delilden istifade etmiş, dine ait pek çok konu hakkında açıklamalar yaparken, hem aklî hem de naklî delillere dayalı olarak fikirlerini yapılandırmıştır. Taklide dayalı din anlayışına karşı çıkan Mâtürîdî Allah'ın insanlara peygamber göndererek onları taklidi terk etmeye ve delillere uymaya davet ettiğini dile getirmiştir. Atalarını taklitte kararlı olanlara ilk ataları olan peygamberleri taklit etmelerinin daha doğru olacağını hatırlatmıştır. Ancak ilk atalarının kaynağa dayalı sağlam fikirlerinin daha sonradan tahrif edildiğini dile getirmiş¹⁹ ve bu tahrifatı takip etmede direnmenin yanı sıra direnmek olacağını idraklere sunmuştur. Taklid olanı olduğu gibi aktarmak anlamına geldiği için yanlış ve batıl fikir ve inançların nesilden nesile aktarılmasına kapı aralar. Batıldan kurtulmanın yolu onu terk ederek delillere dayalı sağlam fikirlere tabi olmaktan geçer. Delillere dayalı fikirler insanları taklitten kurtararak doğru olan düşünceye yaklaştırır.

Mâtürîdî bilgi teorisini sağlam bir modele göre sunmuştur. “Nesne ve olayların gerçekliklerine götüren yollar” şeklinde ifade ettiği bu modelde²⁰ istidlâl, sağlam duyular ve doğru haber kanalıyla ulaşılan bilgi, belge ve bulguların tekrar akıl süzgecinden geçirildikten sonra elde edilen sağlam verilere dayalı bilgiyi esas almak gerekir. Mâtürîdî düşüncesinde dinin doğru anlaşılması ve toplumun inşasında etkin role sahip olan unsurlar içinde akıl önemli bir yere sahiptir. Sayesinde mümkün olan yaratıcıyı tanıma, iyi ve kötüyü ayırt ederek evrende mevcut hikmetleri kavrama, insanlara intikal eden bilgilerin güvenilirliğini test etme gibi çok yönlü katkılarla akıl, toplumsal sorunları doğru tespit ve analizlerle çözüme kavuşturmada kilit rollerden birine sahiptir. İyi ve kötünün tespitinde de aklın işlevine dikkat çeken Mâtürîdî, akıl tarafından güzel görülen şeye iyi (maruf), çirkin görülene de kötü (münker) nitelemesinin verildiğine vurgu yapmıştır.²¹ Rasyonelistlerde olduğu gibi akli mutlak ve sınırsız bir bilgi vasıtası olarak görmemekle birlikte aklın çok yönlü işlev alanlarından bahseden Mâtürîdî hem duyular ve haber gibi farklı kanallardan elde edilen bilgilerin analizinde, hem de başlı başına bir bilgi vasıtası olarak akla özel bir statü atfetmiştir. Sınırsız olarak kabul edildiğinde mutlak hakikati başka bir şeye muhtaç olmadan elde edebileceği düşünülen aklın dine alternatif olarak sunulması sonrasında dine karşı olan ve adeta tanrılaştırılan bir akıl anlayışı karşımıza çıkmakta, bu anlayış seküler hayat tarzını beraberinde getirmektedir.²² Diğer taraftan dinî bilginin beşerî bilgiden üstün olduğunu savunarak, beşerî bilginin ulaştığı doğruları kabul etmeyen, yahut da beşerî bilginin dinî bilgiyle uzlaşısının mümkün olmadığını savunarak aklî bilgiyi küçümseyen yaklaşımlar olmuştur. Bu tarz indirgemeci anlayışları reddeden ve gerçek bilgiye ulaşmada akıl yanında vahye ve naklî bilgiye de ihtiyaç olduğunu dile getiren Mâtürîdî²³, akıl ile vahiy arasında

¹⁷ el-Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, 4.

¹⁸ Taklid ile delile dayalı akıl yürütmenin birbirini dışlayan kavramlar olduğu hakkında bk. Eyyüp Said Kaya, “Taklid”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 2010), 39/463.

¹⁹ Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd el-Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, ed. Ahmet Vanlıoğlu - Bekir Topaloğlu (İstanbul: Mizan Yayınevi, 2005), 2/331.

²⁰ el-Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, 11-12.

²¹ el-Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, 2005, 2/388-389.

²² Ülker Yükselbaba, *Habermas ve Kamusal Alan: Burjuva Kamusal Alanı İncelemesi, İletişimsel Kamusal Alan Geçiş* (İstanbul: On İki Levha Yayıncılık, 2012), 112.

²³ el-Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, 5, 11-12, 16, 17, 352-354.

sağlam bir köprü kurarak fikirlerini yapılandırmıştır.²⁴ Akıl ile nakli kutuplaştırarak akıl varsa nakle, nakil varsa da akla ihtiyaç olmadığı kabulleri üzerinden akıl ile nakilden birinin varlığının diğerini tehdit ettiği yönünde bu ikisini karşı karşıya getirmeye yönelik algılar,²⁵ akıl ile naklin dinin anlaşılmasındaki önemini sıkça vurgulayan Mâtürîdî'nin bu ikisi olmadan hakikate ulaşmanın mümkün olmadığını savunan görüşleriyle²⁶ paralellik arz etmemektedir. Mâtürîdî akıl ile vahyi karşı karşıya getiren ve onları birbiriyle çatıştıran dogmatik yaklaşımlar gibi değil, beşerî bilgi ile dinî bilgi arasında bir uyum, bir dayanışma ve uzlaşma türünden bir ilişki kurmaya çalışmıştır. Mesela onun verdiği bir örneğe göre akıl insana nimet veren bir yaratıcıya şükretmenin gereğine hükmeder. Bu nazar ve tefekküre dayalı olarak ulaşılabilecek bir bilgidir. Ancak bu şükürün nasıl ve ne şekilde yapılması gerektiğine dair bilgi vahyin alanına girer.²⁷ Subjektif ve mezhep taassubuna dayalı yanlış bilgilerden kurtularak, akıl sağlığı yerinde, inatçı ve körü körüne taklitçi olan kişiler haricinde herkesin üzerinde ittifak edeceği bir model arayışında olan Mâtürîdî'nin, üzerinde ittifak edilebilecek daha nesnel ve objektif kriterler belirlemek adına gösterdiği çaba önemlidir.

Mâtürîdî'nin bölgede eski inançlarından kurtulamayan ve onları taklid etmeye devam eden Putperestlik, Düalizm, Seneviyye, Yahudilik, Hristiyanlık ve Hind dinlerine karşı çeşitli mücadeleleri olmuş, İslam sonrasında şekillenen Cebriyye, Mücessime, Havâriç, Şîî İmamiyye, Bâtınıyye, Mu'tezile, Müşebbihe gibi gruplara yönelik de bazı eleştirileri olmuştur. Mâtürîdî'nin bu çabası, toplumlarda mevcut yanlış inanç ve düşüncelerin bertaraf edilmesi ve doğru olan fikir ve inançların sahiplenilmesi içindir. Mâtürîdî de bunu yapmış, mugalataya dayalı olarak değil, bilgi, delil ve burhana dayalı olarak ilmi gerçeklere uygun olan ve herkes tarafından benimsenmeye müsait olan nesnel fikirleri esas almak gerektiğini vurgulamıştır.²⁸ Bunu gerçekleştirmek için bilginin geçerlilik değerini, bunun belgeleyecek keyfiyetteki delile dayalı olmasına bağlı kılmış, delillerin inatçı ve körü körüne taklitçi olan kişiler haricinde herkesi ikna edebileceğini, bunun için havâss-ı selîme, istidlal ve haber-i sadık kanalıyla elde edilen verilere güvenmek gerektiğini belirtmiştir.²⁹ Hakikatin ortaya çıkmasını gölgeleyen hususlardan biri de yanlış anlamalardır. Konuları yanlış anlamının ortaya çıkardığı problemleri önlemede Mâtürîdî'nin önerdiği yollardan biri de doğruluğu kesin olmayan görüş ve deliller yerine dilin gerektirdiği lafzın zahiri anlamının esas alınmasıdır. Bu da o kavram dile geldiğinde herkes tarafından adete bağlı olarak anlaşılacak meşhur anlamdır. Mâtürîdî'ye göre "gerçek", onu dile getirebilecek herhangi bir lafız etrafında düşünebilen kimseye zâhir olur.³⁰ Dolayısıyla gerçeği ifade eden doğru lafızların kullanılması esastır. Geçerli bir delil olmadan dilde kullanılan zahir anlamı tartışmak ya da onu terk etmek yanlıştır.³¹

Modernizm sonrası süreçte İslam'ın ilahî mesajlarına karşıt şekilde konumlanan çeşitli yaklaşımlar olmuştur. Bunlardan öne çıkanlar arasında dinin gelecekte yok olup gideceğine

²⁴ Mâtürîdî dini bilginin kaynağı olarak akıl ile nakli esas almış (bk. el-Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, 4) çeşitli konuları izah ederken akli ve nakli delilleri birlikte zikretmiş ve pek çok konunun anlaşılması için her ikisine de ihtiyaç olduğuna vurgu yapmıştır. (bk. el-Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, 15, 16, 37, 38 ve dğr.) Akıl ve vahiy arasındaki ilişkiye dair geniş bilgi için bk. Hülya Alper, "İmam Mâtürîdî'de Akıl-Vahiy İlişkisi: Aklın Önceliği ve Vahyin Gerekliliği", *Milel ve Nihal İnanç Kültür ve Mitoloji Araştırmaları Dergisi* 7/2 (2010), 26.

²⁵ Bu algıyı Kant'ın akıl dini ve vahyedilmiş din ayırımında ve "akıl ve özgürlük varsa Tanrı olmamalı" diyen tüm ateist düşünürlerin yaklaşımlarında görmek mümkündür. (Kant'ın bu konudaki görüşleri hakkında detaylı bilgi için bk. Necmettin Tan, "Kant'ın Din Anlayışı", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 51/2 (2010), 315-330.

²⁶ el-Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, 100, 182-185.

²⁷ el-Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, 27-278.

²⁸ el-Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, 4.

²⁹ el-Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, 11-17..

³⁰ el-Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, 486.

³¹ Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed el-Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, ed. Mehmet Boynukalın - Bekir Topaloğlu (İstanbul: Mizan Yayınevi, 2005), 3/303.

dair teorileri ve din ile toplum hayatını birbirinden koparmaya dönük çalışmaları saymak mümkündür.³² Modernizm sonrasında ilahî mesajlara karşıt şekilde konumlanan bir teknikten bahsetmek de mümkündür. Yazılı kaynakları anlamak üzere geliştirilen yapı bozum/yapı sökülme tekniğine göre yazılı metinler zamana göre değişkenlik gösterdiği için tabiatta evrensel ilkelerin bulunamayacağı iddia edilmektedir. Bu yaklaşım biçimi dini metinlere de yansıtıldığı için din alanında da her vakit geçerli evrensel ilke ve değerlerin bulunamayacağı görüşüne neden olmuştur. Bu tekniğe göre mutlak bir hakikat olamayacağı için her türlü metafizik kabul eleştiri konusu olmaktadır.³³ İlahi metinlerin anlaşılabilir olarak hayata aktarılması süreçlerinde zamana ve şartlara göre değişen birtakım farklı yorum ve anlama biçimleri bulunmakla birlikte, dinin tevhid ilkesi başta olmak üzere bütün öğretilerini bu kapsamda değerlendirmek mümkün değildir. Zira Allah'ın varlığı ve birliği, peygamberlik ve ahiret gibi temel inanç esaslarının mevcudiyeti konusu tartışmaya ve değişime açık konular değildir. İslam akaidinin üç ana konusunu oluşturan bu esaslar (usûl-ü selâse) geçmiş ilahi dinlerde de mevcuttur.³⁴ Ayrıca inanç esasları zamana, zemine, fert ve toplumlara göre değişmez. Daima sabit kalır.³⁵ Dini konuların izahında ortaya çıkan kısmî anlamdaki bazı farklı değerlendirmeler daha ziyade fikhî konuları dönemsel unsurlarla birlikte anlama ve muamelata ilişkin çözüm önerileri geliştirme süreçlerinde karşımıza çıkmaktadır. İtikadî noktalardaki yorum farklılıkları temel inanç ilkeleri üzerinde değil, müteşabihata dayalı farklı konuların anlaşılması ile ilgili detaylarda kendini göstermektedir. Netice itibarıyla dinin tevhid eksenli temel inanç konularında -bireysel görüşlere dayalı şaş değerlendirme ve yorumlar istisna edildiği takdirde dönemsel değişiklikler söz konusu değildir. Dolayısıyla geçerliliği kendi içinde tartışmalı olan yapıbozum tekniğinin İslam dininin hakikat anlayışını gölgeleyecek şekilde temel inanç ilkelerine uyarlanması isabetli değildir. İslamın itikadî esaslarının anlaşılması sürecinde karşımıza çıkan yorum farklılıkları bu kapsamın dışındadır. Çünkü "değişime açık olmayan itikadî esaslar" ifadesi çıkarıma dayalı indî yorumları değil, bizatihi temel inanç esaslarını kapsamaktadır. Batı'da materyalist ve pozitivist zeminden beslenen bazı ateist çevreler tarafından herhangi bir verinin bilgi değeri taşımasını, üzerinde deney ve gözleme dayalı empirik doğrulama ve yanıtlama yapılabilir olmasına bağlı görerek dini bilgiyi dışlayan anlayışlar vardır.³⁶ Bu anlayış sahipleri dini ibadetlerin toplumda aşık hale gelmesine bilime karşı olduğu gerekçeleriyle karşı çıkmakta ve dinin hayatın bütün alanlarından uzaklaştırılarak dışlanması gerektiğini savunmaktadırlar. Burada din ve bilim birbirine muhalif iki ayrı alan olarak kabul edilmiş, birinin varlığı durumunda diğeri kabul edilemez telakki edilmiştir.³⁷ Tek yönlü ve daraltılmış değil de kuşatıcı bir bilgi anlayışına sahip olan Mâtürîdî bilgiyi sadece deney ve gözlem yoluyla dış dünyadan elde edilenlerle sınırlandırmaz. Herşeyin bilgisine sahip olan Allah katından insanlara verilen kadim ve semavî bilgiyi de esas kabul eder.³⁸ İnsanın bilgisinin ise mutlak ve değişmez değil, sonlu ve sınırlı olduğunu düşünür.³⁹ Bu yaklaşım şekli hâdis bilgi yanında kadim bilgiye de alan açarak bilginin alanını zenginleştirdiği gibi, din ile bilimi birbirine muhalif alanlar kabul ederek dini

³² Mustafa Erdoğan, "Sekülerizm, Laiklik ve Din", *İslami Araştırmalar Dergisi* 8/3-4 (1995), 180.

³³ Daniel J Adams, "Postmodernizmin Teolojik Anlamı", çev. Temel Yeşilyurt, *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 4 (1999), 256-257; Hayrullah Yanık, "Yapısöküm Üzerine Birkaç Not", *Abant Kültürel Araştırmalar Dergisi (AKAR)* 1/2 (2016), 91.

³⁴ Ahmet Saim Kılavuz, "Akaid", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1989), 2/213.

³⁵ Tevfik Yücedoğru, "İtikad Esasları ve Özellikleri", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 15/1 (2006), 183.

³⁶ Necip Taylan, *Düşünce Tarihinde Tanrı Sorunu* (İstanbul: Mahya Yayınları, 2015), 150, 165; Aydın Topaloğlu, *Ateizmin Çıkması* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2019), 43-45.

³⁷ İbrahim Kalın, "Dini ve Bilimsel Enstrümentalizm: Çıkmazlar, Çözüm Arayışları", *Divan* 1/1 (1996), 107-118.

³⁸ el-Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, 2005, 4/200, 205.

³⁹ el-Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, 2005, 4/220.

hayattan uzaklaştırmak isteyenlere fırsat sunmamaya dönük önemli tespitlerdir. Sadece İslam dininin temel mesajlarını içinde barındıran ve ilme teşvik eden pek çok âyet bile dikkate alındığında, bilimin din tarafından karşı çıkılan değil, tam tersine teşvik edilen bir olgu olduğu görülmektedir.

4. Topluma Rehberlikte Alimlerin Öncelenmesi

Mâtürîdî, ulu'l-emr kapsamına sadece devlet başkanlarını ve yöneticileri değil alimleri (fakih) de dahil etmiş, ulu'l-emri "din işlerini yöneten, hüküm çıkarma mahareti bulunan ilim sahibi kimseler" şeklinde tanımlayarak gerekli vasıflara sahip alimleri de ulu'l-emr kapsamında değerlendirmiştir.⁴⁰ Bu itibarla toplumdaki insanların yöneticilerin kararlarına itaat etmesini gerekli telakki etmiş, yöneticilerin de fetva verirken hükümleri bilen ve açıklama gücüne sahip olan âlimlere ittiba etmesi gerektiğini dile getirmiştir. Dolayısıyla toplumun yolunu tayin ederken alimlerden istifade etmeyi lüzumlu görmüş ve "eğer bu gerekli olmasaydı kavimlerini uyarmak da alimlere gerekmezdi" diyerek görüşlerini temellendirmiştir.⁴¹ Mâtürîdî yöneticilere rehberlik etmesi gerektiğini düşündüğü alimlerin, onların yanında onurlu duruşlarından taviz vermemeleri gerektiğine inanır. İnsanların teveccühünü kazanma umuduyla sözü uzatmak, süslü hale getirmek türünden tutumlara şiddetle karşı çıkan Mâtürîdî, günümüzde insanların itibarını kazanma, popüler olma ve şöhret elde etme düşüncesiyle sözü dolandırarak söz cambazlığı yapan kişilere karşı eleştirilerde bulunmaktadır.⁴²

Mâtürîdî Kur'an'da zikredilen *iyiliği emredip kötülükten sakındırma* görevinin sahiplerinin de öncelikle âlimler olduğunu düşünür.⁴³ Bu sorumluluğun birinci derecede alimlere düşmesinin nedeni toplumsal düzen ve istikrarın muhafazası ve toplumun iyi bir şekilde yönetilmesi noktasında önemli bir işleve sahip olan iyiliğin emri ve kötülükten sakındırma ilkesinin, bu yükümlülüğün bilincine ve farkındalığına sahip, muhataba uygun strateji geliştirebilen ilim adamları marifetiyle icra edilmesinin daha iyi sonuç doğuracağına olan inancıdır. Ancak bu durum, diğer insanların bu sorumluluktan muaf oldukları anlamına gelmez. Zira Mâtürîdî, iyiliği yapma ve kötülükten sakındırmanın yerine getirilmesinin bütün Müslümanların sorumluluğunda olduğunu hatırlatır.⁴⁴

5. Müsamaha

Daha ziyade taassup ve fanatizmin bir sonucu olarak karşımıza çıkan büyük günah işleyenin dinden çıktığı görüşü ve beraberinde gelen şiddet ve terör, Hâricîler ve Hâricî zihniyete sahip olanlar tarafından benimsenmiş ve özellikle büyük günah sahibi kişilere nispetle gündeme taşınmıştır. Toplumlarda fitne ve fücurun yayılmasına neden olan bu kabulün çeşitli sonuçları olmuştur. Kebire sahibi kişiyi tövbe etmeden öldüğü durumda kafir ilan eden Hâricîler, bu kişiye artık Müslüman muamelesi yapılmaması gerektiğini düşünürler. Ebedi olarak cehennemde kalacağına inanılan bu kişi öldüğünde Müslüman kabristanına defnedilmez. Hâricî olmayanları düşman ve kafir ilan eden Hâricîler, "isti'râz" adını verdikleri bir uygulamaya dayalı olarak kendileri dışındaki Hâricîler'in kadın ve çocuklarını esir edip öldürmeyi dahi meşru kabul etmişlerdir.⁴⁵ Toplumda ayrışma ve çatışmaları beraberinde

⁴⁰ el-Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, 2005, 3/299.

⁴¹ el-Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, 2005, 3/293.

⁴² Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd el-Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, ed. Halil İbrahim Kaçar - Bekir Topaloğlu (İstanbul: Mizan Yayınevi, 2007), 10/299.

⁴³ el-Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, 2005, 3/299.

⁴⁴ el-Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, 2005, 2/184.

⁴⁵ Ethem Ruhî Fiğlalı, "Hâricîler", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1997), 16/173.

getiren büyük günah sahiplerini tekfir etme tavrı Mâtürîdî tarafından eleştirilmiş, o büyük günah işleyen bir kişinin imandan çıkıp küfre düşmediğini, bilakis mü'min vasfını koruduğunu çeşitli delillerle ortaya koymuştur. O, "Mü'minlerden iki taife birbirleriyle savaşarlarsa..."⁴⁶ mealindeki ayetin tefsirini görüşüne delil göstermiştir. Ona göre bu âyet-i kerîme, birbirleriyle savaşarak büyük günah işlemenin mü'min kişiyi imandan çıkarmadığına ve küfre düşürmediğine delalet etmektedir.⁴⁷ Yine o, günahlarını Allah'ın bağışlayacağına dair ümit taşıyanların, günah işlemekte ısrar etmeyip tövbe edenlerin ve günah işlemeyi terk edenlerin Rableri tarafından bağışlanma ihtimallerinin yok sayılmaması gerektiğini vurgulamıştır.⁴⁸

Mâtürîdî'nin anlayışında imanın mahalli kalptir ve iman sadece Allah'ın bileceği bir hadisedir.⁴⁹ İmanın ikrarı kalpte bulunan imanın dilin kılavuzluğu ile ifade edilmesidir. Burada Mâtürîdî mü'minin Allah katındaki statüsü ile, mü'min olduğunu ikrar eden bir kişinin toplumdaki konumunu birbirinden ayırır. Ona göre hakikatte durum farklı bile olsa, toplumda aslanan beyanı dikkate almak, toplumsal düzenin sürdürülebilmesi için zahiri statüleri esas almak, mü'minlik alameti gösteren veya mü'min olduğunu beyan eden kimseleri toplum içerisinde bu şekilde kabul etmektir. İnsanların dini durumlarının beyanlarına göre değerlendirilmesi, onları görünüşlerine ve davranışlarına göre yargılamanın önünü kapatmaya ve dışlayıcı tavidan kaynaklı toplumsal çatışmaları azaltmaya dönük bir duruşu ifade eder.

Mâtürîdî'nin iman ile amel arasında yapmış olduğu ayırım ve dinden çıkmayı amelle değil de imanla ilişkilendirmesi çeşitli eleştirilere neden olsa da, aslında bu ayırım onun ameli imandan ayırarak amellerin terkine sebep olması anlamına gelmemektedir. Dolayısıyla ameller konusunda gösterilecek olan esneklik bu yoruma dayandırılmaz. Mâtürîdî sadece mü'min olmanın şartını imana bağlamış, büyük günah işleyenleri tekfir etmeye karşı çıkmıştır.

Tarihi süreçte bazı yorum farklılıkları insanlara kendi din anlayışını zorla dayatma şeklinde tezahür eden baskı ve şiddetin gerekçesi olmuştur. Müsamaha kültürünün yayılması için dini tekelciliğin reddine ihtiyaç vardır. Zira hiç kimse başkasının imanını kontrol altına alma hakkına sahip değildir. Yüce Allah, bütün insanları dinleri, dilleri, ırkları, renkleri farklı şekilde yaratmıştır. Toplumun bir gerçekliği olan bu farklılıklar kabul edilmeden de müsamaha kültürünün yayılması mümkün değildir.

Mâtürîdî'nin toplumsal hoşgörü kültürünün yayılmasında dikkat çektiği hususlardan biri de din-şariat ayırımıdır. Mâtürîdî'ye göre bütün peygamberler tek bir din olan İslam'a davette bulunurken, onlara muamelata dair konularda farklı şariatlar ve farklı hükümler verilmiştir.⁵⁰ Şariatlerin neshini ve başka bir şariatle değiştirilmesini caiz gören Mâtürîdî'ye göre şariat peygamberin mesajıyla bilinirken, onların içinde yer alan hükümlerden bazıları ortaya çıkan yeni durum ve şartlara göre farklı yorum ve açıklamalarla zenginleşme imkanına sahiptir, bu süreç bazı fer'î konularda devam etmektedir. Mâtürîdî'nün üzerinde durduğu din-şariat ayırımı, dinin kaide ve kurallarının toplum tarafından anlaşılma biçimleri ile din arasındaki ayırımı net şekilde ortaya koymakta, toplumda kabul gören ve daha sonraki yıllarda örf ve geleneğe dönüşen ve toplumdaki insanların huzur ve barış içinde bir arada yaşama kültürüne zarar veren bazı kalıplaşmış uygulama biçimlerinin terk edilebilmesi adına önemli bir zemin oluşturmaktadır.

⁴⁶ Hucurât 49/9.

⁴⁷ el-Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, 2005, 2/225; Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd el-Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, ed. Muhammed Masum Vanlıoğlu - Bekir Topaloğlu (İstanbul: Mizan Yayınevi, 2009), 14/68.

⁴⁸ el-Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, 2005, 2/427-428.

⁴⁹ el-Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, 566-568.

⁵⁰ el-Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, 2005, 4/245-246.

Mâtürîdî toplumlarında müsamahaya dayalı bir sistemin inşa edilebilmesi için hakikate samimiyetle bağlanmayı gerekli telakki etmiştir. Taassubu ve Müslüman toplumların yüzleştikleri dini şiddet ve radikalizmi önlemede, cemaat ruhunu güçlendirerek farklılıklara rağmen birlikte yaşama kültürünü tesis etmede Mâtürîdî anlayışının bizlere ciddi imkânlar sunacağı aşikârdır.

6. Toplumsal Bütünleşme ve Kardeşlik

Mâtürîdî'nin toplumsal bütünleşmenin muhafazası için öne çıkardığı kavramlardan birisi de "cemaat" kavramıdır. Mâtürîdî ihtilafı konuların bölünme ve parçalanmaya neden olmaması için cemaat kavramına yüklediği anlam çerçevesinde ümmetin birliğine vurgu yapmış, yorumlarını bu doğrultuda gerçekleştirmiştir. O, Yüce Allah'ın "*Ve Allah'ın ipine hep birlikte sınımsız sarın ve dağılmayın*"⁵¹ âyetini açıklarken Allah'ın birlik olmayı emrettiği ve tefrikayı yasakladığını dile getirmiş, bütün Müslümanların bu anlamda tek bir topluluk olduğunu ifade etmiş, "Kalplerinde sapma meyli bulunanların fitne çıkarmak için müteşâbihâtın peşine düştüklerini" ifade eden âyeti⁵² açıklarken, müteşâbihât da Allah katından indirildiği için ona tabi olmakta bir sakınca bulunmadığını, âyette asıl kınanan kişinin bid'atçı ve bozuk fikirli olup insanların fikirlerini karıştırmak için tevil edilen görüşlerin ardına düşen kişiler olduğunu ifade etmiştir.⁵³

Cenab-ı Hakkın başka bir ayetteki "*Şüphesiz bu benim dosdoğru yolumdur. Buna uyun; (başka) yollara sapmayın; sonra onlar sizi Allah'ın yolundan ayırırlar.*"⁵⁴ beyanına dikkat çeken Mâtürîdî Cenâb-ı Hakk'ın bu âyette Müslümanları birlik içinde olmakla, diğer din mensuplarını da parçalanmakla nitelediğini ifade eder. Mâtürîdî'ye göre "cemaat" Müslümanlardan sadece belirli bir grubun adı değildir. Bazıları "cemaat" kavramıyla belirli bir mezhebi veya "fırka-i naciye ya da Ehl-i sünnet ve'l-cemaat"i kastederler. Hâlbuki Mâtürîdî, bu kavramı bugünkü anlaşılmanâda sadece belli bir dini yapılanmayı ifade anlamında kullanmayı, çok daha genel mânada tüm Müslümanları ihata eden bir kavram olarak kullanmayı tercih etmiştir. Ona göre cemaat İslam cemaatidir ve Müslümanlar tek bir topluluktur,⁵⁵ cemaatin belli bir grup veya fırkası yoktur. Tüm müminleri ihata eden bu kuşatıcı anlam dikkate alındığında Mâtürîdî'nin cemaat kavramını günümüzde kullanılan "ümme" anlamında kullandığını söylemek mümkündür. Cemaat kavramını bu zengin muhtevasıyla kullanmayı tercih etmesi, mü'minlerin birlik ve beraberliğini birden fazla kavramla vurgulayarak pekiştirmeye imkan sağlamıştır. Zira ümmette aynı annenin evladı olacak kadar kuvvetli bir beraberliğe vurgu yapılmış olmakla birlikte, kan bağına işaretle anlamda bir daralma vehmi olmasın diye, bu bağa dayanmayan ve tüm müslümanları kuşatan bir anlam zenginliği içinde kullanılan cemaat kavramı, ümmet ifadesinin anlamını pekiştiren bir içeriğe sahiptir. Toplulukların koordinesi noktasında devletlere de önemli sorumluluklar düşmekte, bu koordine yapılamadığı durumda cemaat adı altında toplumun bütünlüğünün menfaatlerini gözardı eden ve sadece kendi grup çıkarlarına göre hareket ederek toplumsal çözümleri beraberinde getiren çeşitli oluşumlar gün yüzüne çıkabilmektedir.⁵⁶ Mâtürîdî'nin tüm Müslümanları içinde toplayan cemaat anlayışı, kendi cemaatini ön plana çıkararak başka grupları dışlayan ötekileştirici dil yerine Müslüman olan herkesi kucaklayan bütünlükçü bir anlayışı yansıtmaktadır. Yine bu tanımlama kendi içinde farklılıklar barındırsalar da tüm

⁵¹ Âl-i İmrân 3/103.

⁵² Âl-i İmrân 3/7.

⁵³ el-Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, 2005, 2/245.

⁵⁴ el-En'âm 6/153.

⁵⁵ el-Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, 2005, 2/378-380.

⁵⁶ Şerif Mardin, *Türkiye'de Din ve Toplumsal Değişme: Bediüzzaman Said Nursi Olayı* (İstanbul: İletişim Yayınları, 2005), 46.

Müslümanların ortak bir paydaya sahip oldukları, birlik ve beraberlik içinde hareket edebilme potansiyeline sahip buldukları gerçeğini ifade etmektedir.

Mâtürîdî'nin halife kavramına yüklediği anlam da toplumun ıslahına fikrî zemin oluşturma noktasında önemli bir katkı sunmaktadır. Mâtürîdî Allah'ın insanları yeryüzünün halifesi kılmasını alışılmış ve müsellemlenmiş olan Allah'ın mesajlarının yeryüzündeki halifesi olması anlamından ayrı olarak "Bütün insanları yaşam şartlarında birbirine halef kılması" şeklinde yorumlar. Ona göre insanlar hayat ölüm, zenginlik, fakirlik, sağlık, hastalık, izzet ve zillette, her türlü tecrübelerinde birbirlerine haleftirler. Dolayısıyla birbirlerinden istifade edip sahiplenirler ve birbirlerini koruyup kollarlar. Mâtürîdî'nin ilim öğrenen kişilerin daha sonra bunu kendi toplumlarına öğretme sorumluluğundan bahsetmesi, iyiliği emretme ve kötülüğü yasaklama sorumluluğuna işaret etmesi, hilafet sorumluluğunun uzantıları olarak değerlendirilebilir.⁵⁷ Bu şekildeki bir anlayış insanlar arası dostluk ve paylaşımı artırmaya, karşı karşıya kalınan zorlukları aşma noktasında birbirlerine sahip çıkmaya, yar ve yarenlik yapmaya katkı sunacaktır.

7. Hak/Hakikat ve Adalet

Hakikat arayışı içinde olan Mâtürîdî hakikati, "hakka isabet" şeklinde tanımlayarak⁵⁸ hak ile hakikat arasındaki yakın ilişkiye dikkat çekmiştir. Burada doğal olarak kendisine isabetle hakikatin açığa çıkmasına vesile olan hakkın ne olduğu sorusu gündeme gelir. Hak aslında yaratıcının kendisidir. Buna göre yaratıcı hem hakikatin kendisi hem de kaynağı olmaktadır. Kur'an'da esmâ-i hüsnâ içinde yer alan isimlerden birisinin hak oluşu da bu bilgiyi destekler mahiyettedir. Yine onun anlayışında hak kavramı "isabet etmek, her hak sahibine hakkını vermek ve her şeyi yerli yerine koymak" şekillerinde tanımladığı hikmet kavramıyla da yakınlaşmaktadır.⁵⁹ Burada hakikat Tanrı, evren, insan ve eşya arasında kurulan doğru ilişki sayesinde açığa çıkar. Mâtürîdî körü körüne benimsenen ya da taklide dayanan yanlış yolların insanlığa çok şey kaybettiğinin farkında olduğu için, onları bir araya getirerek üzerinde ittifak etmelerini sağlayan tek şeyin hakikat olduğuna inanır. İslam düşünürleri tarafından savunulan Tanrı merkezli hakikat anlayışına alternatif olarak Rönesans ve Reform sonrasında Aydınlanma düşüncesini benimseyen çeşitli felsefe ve ideolojilerde karşımıza çıkan insan merkezli hakikat anlayışında hakikat dünya hayatıyla sınırlı kabul edilmekte, görünen gerçeklik haricinde başka hiçbir hakikatten bahsedilememektedir. İnsan merkezci hakikat anlayışı üretim ve tüketim malzemesi haline getirdiği insanı mekanikleştirmektedir.⁶⁰

Bu kapsamda hakikat görüşleri itibariyle farklılaşan, imamlarını ulu'l-emr kapsamında değerlendirerek onlara itaati farz kabul eden ve ona muhalafeti küfür sebebi sayan Şîf Rafizîler'in görüşlerine eleştiri getiren Mâtürîdî'nin fikirlerine dikkat çekmek yerinde olur. Onların hakikati imamın sözlerinde arayan tavırlarına karşı çıkan Mâtürîdî'ye göre eğer imama itaat farz olsaydı, Allah anlaşmazlığa düşüldüğü durumda tartışılan hususun Allah'a ve Resulüne götürülmesini değil, imama götürülmesini emrederdi.⁶¹ Böyle bir emir olmadığına göre anlaşmazlığa düşülen konuların Allah'a ve Resulüne götürülmesi gerekir. İmama itaatin farz telakki edilmesi, onun hükmünün her türlü hükmün üstünde kabul edildiği anlamına gelir. Ölçü Allah ve Resulü olmayınca ve kriter imam olunca, ilahî hükümlerden uzaklaşıldığı durumda da imama ittiba devam edecektir. Bu da sapkın görüşlerin ortaya çıkmasına kapı aralayacaktır. Buradaki imamı sadece Rafizîlere hasretmemek, imam figürüne yüklenen

⁵⁷ el-Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, 6/43.

⁵⁸ Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd el-Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, ed. Ahmet Vanlıoğlu - Bekir Topaloğlu (İstanbul: Mizan Yayınevi, 2005), 1/59.

⁵⁹ el-Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, 52,61; el-Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, 2005, 2/597.

⁶⁰ Charles Taylor - Uğur Canbilen, *Modernliğin Sıkıntıları* (İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2020), 10-13.

⁶¹ el-Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, 2005, 3/294.

anlamın benzerlerini kendi liderlerine nispet eden her türlü oluşumu bu kapsamda kabul etmek mümkündür.

Çeşitlilik, sınır tanımazlık, çok kültürlülük, bağımsızlık, temelsizlik gibi unsurların hakim olduğu postmodern düşünce ise totaliterizme sebep olduğu gerekçesiyle evrensel ve mutlak tek bir hakikat telakkisine karşı çıkmış, düzensiz, çoğulcu, kuşkucu ve parçalanmış bir hakikat fikrini benimsemiştir.⁶² Bu sınır tanımayan çoğulcu ve göreceli anlayış dini düşünceye de yansınca, hakikatin tek bir asla dayalı olduğunu kabul eden dinin nesnel gerçeklik fikri zarar görmüştür.⁶³ Oysa Mâtürîdî hakikatin, delile dayalı bir şekilde ve herkesin kabul edeceği açıklıkta ortaya konulmasının imkan dahilinde olduğunu düşünmektedir.⁶⁴ Hakikatin nesnel şekilde tespit edileceği inancı, nesnel bir hakikat anlayışının mevcudiyeti kabulüne dayanır. Dolayısıyla Mâtürîdî hakikatin görece değil, mutlak ve evrensel olduğu görüşünü benimsemektedir.

Hakikatin tek oluşu, o hakikate eriştiren yolların çokluğuna engel değildir. Ancak yolların içinde kaybolup giden ve hakikatin ışığından uzaklaşan kişiler ondan nasiplenemezler. Bu yönüyle bakıldığında her iddia ve söylem hakikat değeri taşımaz. O değeri taşıyabilmesi için Mâtürîdî'nin de işaret ettiği nesnel ölçütlere uygun olması gerekir. Diğer taraftan hakikati mutlaklaştırıp onu sadece kendi grubuna hasreden anlayışlar hakikatin alanında bir tekelcilik meydana getirdikleri için hakikat gerçeğinden uzaklaşmışlardır. Hakikat iddiası herkesin iddiası olduğu ve kimse kendi tuttuğu yolu hakikat dışı kabul etmediği için onun ne olduğunun tespiti gerekir. Bunun için nesnel kriterlere vurgu yapan Mâtürîdî toplumda inatçı ve körü körüne taklitçi olanlar dışında herkesin kabul edebileceği bir takım prensipler belirlemeyi gerekli telakki etmiştir.⁶⁵ Bu yönüyle hakikat kimsenin tekelinde değildir, o kendi gerçekliğine sahiptir. İnsanlar o hakikate yaklaştıkları oranda ondan nasiplenmiş olurlar.

Toplumsal adalet düşüncesini önemseyen Mâtürîdî, toplumda yöneticilerle sivil kesim arasında orta bir tutum sergilemiş, zulüm ve haksızlık yapan yöneticilere alimlerin doğruları hatırlatma görevlerinin bulunduğu dikkat çekmiş, aksi halde meclislerinden uzaklaşmak gerektiğini vurgulamıştır. Dini tanımayan ve ahirete inanmayan kişiler için güç ve şerefün dünyaya ve çok mala sahip olmakla bir tutulduğunu, malı ve parası olmayan kişilerin zayıf ve zavallı telakki edildiğini hatırlatan Mâtürîdî bu tavrı eleştirmiş,⁶⁶ gücün değil hak ve adaletin üstün tutulması gerektiğine işarette bulunmuştur. Mâtürîdî, toplumda doğru bir lider olduğu durumda, zulümle ve zalimle savaşmanın farz olduğunu söylemiştir.⁶⁷ Bu yaklaşımı özellikle günümüzde aktif siyaset içinde dikkate alınması gereken önemli mesajlar içermektedir. Mâtürîdî toplumun ayakta kalması, barış ve huzurun tesis edilerek toplum düzeninin sağlanması ve sağlıklı bir şekilde devam etmesinde hakikate bağlılık ilkesine ve sağlam bir ahlaki yapıya dayalı adalet ilkesinin sağlanmasına özel bir önem atfetmiştir. Bu noktada Mâtürîdî Arapların üstünlük iddialarına karşı çıkmış, nitelik açısından bir milletin diğerinden daha üstün olamayacağını ileri sürmüştür.⁶⁸ O dinimizce de yasaklanan soy sop üstünlüğü

⁶² Terry Eagleton, *Postmodernizmin Yanılsamaları* (İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2020), 9; Mustafa Tekin, "Postmodernizmin 'Din' Sorunu", *Milel ve Nihal İnanç, Kültür ve Mitoloji Araştırmaları Dergisi* 12/2 (01 Temmuz 2015), 19.

⁶³ Ali Yaşar Sarıbay, *Postmodernite, Sivil Toplum ve İslâm* (İstanbul: İletişim Yayınevi, 1994), 47.

⁶⁴ el-Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, 3-5; Emine Öğük, "İmam Mâtürîdî'nin Hak ve Hakikat Tasavvuru", *Tokat İlmîyat Dergisi* 8/1 (Haziran 2020), 71-98.

⁶⁵ el-Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, 3-5.

⁶⁶ Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed el-Mahmûd el-Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'an*, ed. Hatice Boynukalın - Bekir Topaloğlu (İstanbul: Mizan Yayınevi, 2006), 7/226.

⁶⁷ el-Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'an*, 2005, 4/202.

⁶⁸ el-Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'an*, 2005, 4/67-70; Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed el-Mahmûd el-Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'an*, ed. Murteza Bedir - Bekir Topaloğlu (İstanbul: Mizan Yayınevi, 2008), 13/419-420.

yerine takvâya dikkat çekmiş ve üstünlüğün ancak takvâ ile elde edilebileceğini vurgulamıştır. Bir kimsenin hakikate olan bağlılığı, kendi anne ve babasına, akrabalarına, kavmine ve ırkına olan bağlılığından daha güçlü olmadığı sürece adaletin muhafazası pek mümkün gözükmemektedir.

Mâtürîdî'nin hüküm vermeden önce kapsamlı araştırma, konuları derinlemesine analiz etme, sağlam ve sağlıklı bilgiye ulaşmak için gayret sarfetme, araştırma ve incelemelerde bulunma, engin hoşgörü, şahısları değil görüşleri esas alma, akla dayanan (aklı benimsemeye mecbur eden) muteber delillerden hareket etme, muhaliflerinin bazı görüşlerini dikkate alma, yeri geldiğinde onların fazilet ve erdemlerini takdir etme, muhalif görüşlere karşı mutedil davranma şeklinde doğru ve isabetli hüküm vermeye katkı sunan bir dizi gereklilikleri yerine getirdiğini söylemek mümkündür.⁶⁹ O, Mu'tezile ile fikir birliği içinde oldukları konuların bulunduğu dikkat çekmiştir.⁷⁰ Mâtürîdî'nin hasımlarının yanlış taraflarını delillere dayalı olarak eleştirmekle birlikte, onların doğru ve güzel yönlerini görüp takdir edebilmesi hakkaniyetli bir tutumdur.

Mâtürîdî "İmamlar Kureyş'tendir" hadisini, o dönemde Kureyş'in nüfuz ve etki gücünün fazla oluşuyla ilişkilendirmiştir. Bu hadisi imameti sadece Kureyş'e nispet etmek gerektiği şeklinde anlamamış, imamların özellikleri ve sahip olması gereken vasıfları çerçevesinde değerlendirmek gerektiğine dikkat çekmiştir. Dolayısıyla Mâtürîdî Kureyşîliği kavmiyetçilikle eşleştirmemiştir. Burada efdaliyet şartının öne çıktığını söylemiş ve efdaliyeti ahkam, helal, haram ve ilm-i muameleyi (insanlarla iletişimi ve oturup kalkmayı) bilmesi, mallara el uzatma ve namus konusunda bilgi sahibi olması, harama tamah etmekten kendini koruyabilmesi, adalet ve takvada öne çıkması, şehadeti kabul edilebilir bir kişi olması, iradesini dizginlemesi, zalimlerden mazlumu alma kudretine sahip olması, orduyu idare etme becerisi, cesaret, atılganlık, harp sanatlarını bilme ve harbi yönetme başarısı, askerleri sevk ve idare yeteneği, siyaset yeteneği gibi hususlarda aramak gerektiğinin altını çizmiştir. Ona göre Peygamberimiz döneminde bu özelliklere sahip olmada Kureyş başı çekiyordu. Dolayısıyla insanlar da Kureyş'in bu konuda marifetli olduğunun farkında oldukları için onu öne geçiriyorlardı. Ayrıca eğer hilafet başka kabilelere de taşsaydı, iş zora girecekti. Yine ileriye dönük olarak da bu özelliklere sahip kişilerin Kureyş'ten çıkacağı inancı vardı.⁷¹ Kureyş isminin öne geçme nedenlerini sahip oldukları özelliklerle açıklayan ve layık olanların iş başına geçmesi gerektiğine işaret eden Mâtürîdî⁷² toplum düzeninin, birlik ve beraberliğin sağlanmasında işi ehline teslim etmenin önemine dair mesajlar vermiştir. Burada Mâtürîdî'nin Kureyş isminden ziyade, Kureyş'in layık olduğu/olması gerektiği vasıflar üzerinde odaklandığı dikkat çekmiş, bir toplumu güzel bir şekilde yönetmenin şartlarını sıralayarak, idarede liyakat ehli olmanın önemini vurgulamıştır.

Mâtürîdî muhalif görüşleri eleştirirken insafsız olmamış, eleştirdiği kişilerin fikirlerini iyice anlamaya, onları cimbızlama yoluna başvurmadan açık ve net şekilde dile getirmeye ve usulünce eleştirmeye özen göstermiştir. Gerektiği durumda muhalifi ile belli noktalarda ortak kanaati paylaştıklarını söylemekten çekinmemiştir. Bu minvalde Mutezile ile belli noktalarda ortak kanaate sahip olduklarını söylemekten kaçınmamıştır.⁷³ Kafirlerle tartışmanın yöntemine ilişkin de değerlendirmelerde bulunan Mâtürîdî, ilgili âyetin mesajı çerçevesinde iyiliği emir ve kötülüğü yasaklamanın yumuşaklık ve incelikle olması gerektiğini dile getirmiş, asıl gayenin aklın kavrayabileceği ve şüpheleri izale eden delillerle karşı tarafın fikirlerinin

⁶⁹ el-Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, 2005, 2/247.

⁷⁰ el-Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, 494.

⁷¹ Ebü'l-Muîn Meymûn b. Muhammed b. Muhammed b. Mu'temid en-Neseî, *Tebîrâtü'l edille fî Usûli'd-dîn*, ed. Hüseyin Atay - Şaban Ali Düzgün (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2003), 2/437-441.

⁷² Mustafa Ünverdi, "Mâtürîdî'de Siyaset Düşüncesi", *İlâhiyat Akademi Dergisi* 16 (Aralık 2022), 21.

⁷³ el-Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, 2005, 2/226.

yanlılığını ortaya koymak olduğunu, ancak gerçekleri görmesine rağmen bile bile direnenlerin tehdit edilip korkutulabileceğini söylemiştir.⁷⁴ Dini konulara yaklaşım tarzında ve yorumlarında da benzer bir yöntem takip ederek ifrat ve tefritten uzak kalan Mâtürîdî, kendi hakikatini mutlaklaştırma yoluna gitmemiş, hem dini ve hem de mezhebi fanatizme karşı çıkmak suretiyle farklı fikirler arasında uzlaştırıcı bir yol takip etmiştir. Mâtürîdî'nin bu hoşgörülü yaklaşımının –farklılıklara rağmen- bir arada yaşama kültürüne katkıda bulunduğuna dikkat çekmek gerekir.

8. Özgürlük

Mâtürîdî, insanın özgürlüğünü, onun en kıymetli değerlerinden biri olarak görmektedir. Zira ona göre insanoğlunun en güzel özelliklerinden biri hür oluşu ve fiillerini özgürce gerçekleştirme yeteneğine sahip bulunmasıdır.⁷⁵ Bu yönüyle meleklerden bile üstün olabilme kabiliyetine sahip kılınmıştır.⁷⁶ Zira insanla diğer varlıklardan farkı; melekler dâhil bütün varlıkların yaratılış itibarıyla Allah'a itaat etmeye mecbur edilmiş olması ve bu duruma muhalefet etme imkânına sahip olmamalarıdır. İnsanoğluna ise sadece gündelik eylemlerini gerçekleştirmek için özgürce davranabilme kabiliyeti verilmemiş, bunun da ötesinde kendi özgür iradesiyle bilinçli olarak itaat ya da isyanı tercih etme hakkı verilmiştir.⁷⁷ Bu hak sayesinde, mutlak güç sahibi olan Tanrı'nın emirlerine muhalefet etme imkânına sahip kılınmıştır. Mâtürîdî'nin de işaret ettiği üzere insanın özgürlük alanının bizzat yaratıcı tarafından teminat altına alındığını belgeleyen bu durum,⁷⁸ insana verilen özgürlüğün boyutlarını göstermesi bakımından oldukça önem arz etmektedir. Mâtürîdî, konu hakkında “Dinde zorlama yoktur”.⁷⁹ âyetini “zorlama altında benimsenecek bir din yoktur” şeklinde yorumlamış, zorlama ile benimsenen şeyin iman olmayacağını da eklemiştir.⁸⁰

Dinin benimsenmesi konusunda bu ihtiyar insanlara sağlanmışken, dinin belli bir yorumunun başkalarına zorla dikte edilmek istenmesi anlaşılır bir durum değildir. “Delil olmadan muhalif görüşleri reddetmek” anlamına gelen fanatizmin muhalif görüşleri görmezden gelmek, sevilmeyen fikirleri yokluğa mahkûm etmek, istenmeyen fikirlerin mensuplarını düşman ilan edip onlara hayat hakkı dahi tanımamak, onlarla mücadele ederek ortadan kaldırmaya çalışmak gibi pek çok şekli vardır. Tarihte ve günümüzde bazı dinî şahsiyetler ortaya koydukları anlayışlarla mensuplarını taassuba ve fanatizme yönlendirmiş ve din adına terör ve şiddete zemin hazırlamışlardır. Hâricî zihniyeti,⁸¹ Ğâliyye'yi⁸² ve günümüzde aşırılık yanlısı radikal dinî akımları bu yaklaşıma örnek olarak göstermek mümkündür. Din alanındaki taassup ve fanatizm dini tekellilik anlamına gelir. Günümüzde bazı çevreler tarafından suistimale uğratılan her türlü dini anlayışı bu kategoride değerlendirmek mümkündür. Bu noktada Mâtürîdî'nin dışlayıcı değil, kuşatıcı din anlayışının idraklere sunulmasına ihtiyaç vardır. Kur'an'da kendilerini zulme düşmekle nitelendiren

⁷⁴ el-Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, 2005, 2/323.

⁷⁵ el-Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, 387.

⁷⁶ Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd el-Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, ed. Ertuğrul Boynukalın - Bekir Topaloğlu (İstanbul: Mizan Yayınevi, 2006), 5/249.

⁷⁷ Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd el-Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, ed. Halil İbrahim Kaçar - Bekir Topaloğlu (İstanbul: Mizan Yayınevi, 2006), 8/116-117.

⁷⁸ el-Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, 2005, 1/75.

⁷⁹ el-Bakara 2/256.

⁸⁰ el-Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, 2005, 2/184-185.

⁸¹ *Diyanet İslam Ansiklopedisi*'ndeki maddesinde Hâricîler “Dinî ve siyasî konulardaki aşırı görüşleri ve faaliyetleriyle tanınan fırka” olarak tanımlanmış ve madde içinde de yer yer aşırılıklarına atıf yapılmıştır (bk. Fiğlalı, “Hâricîler”, 16/169-175).

⁸² Ğâliyye de Şia'ya mensup aşırı düşünceler taşıyan fırkalardan birisi olarak kabul edilmiştir. Mustafa Öz, “Ğâliyye”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1996), 13/333-337.

peygamberle ilgili âyete⁸³ dikkat çeken Mâtürîdî peygamberlerin de sünnetullahı tabi olduklarını ifade etmiş, onların dahi affedildiklerine dair bir garantiye sahip olmadıkları için günahlarını itiraf ederek ve tövbe ederek gerçeği dile getirdiklerini vurgulamıştır.⁸⁴ Peygamberler için bile böyle bir alan açılmamışken, bazı insanların kendilerini seçilmiş ve kurtulmuş satatusünde kabul ederek, diğer insanları baskılamaları kabul edilebilecek bir durum ve dinin prensipleriyle uyumlu bir bakış açısı değildir.

Özgürlükle ilgili bir başka problem Batı tarafından gündeme taşınan anlayışlarda kendini göstermektedir. Özellikle modernist düşüncede dikkat çeken bu tavır insanın sahip olduğu özellikleriyle birlikte kendi kendine yetebileceğini iddia etmekte, bu anlayışta sınırsız özgürlüğü baltaladığı öngörülen aşkın güç yok sayılmakta, bunun yerine akla uygun fikir ve davranış biçimleri kabul görmektedir. Postmodern düşüncede ise özgürlüğün oluşmasına engel oluşturabileceği düşünülen hiçbir dış müdahale ve etken kabul edilmez.⁸⁵ Her iki anlayışta da özgür ve özerk olma alanı insanın kaderinin belirleyicisinin kendisi olduğu söylemine kadar genişletilmekte,⁸⁶ özgür insanın kendi çıkarları dışında hiçbir güce itaat etmemesi gerektiği fikri öne çıkarılmaktadır. Kurlsızlık, benmerkezcilik ve plansızlık gibi sonuçları beraberinde getiren bu sistem⁸⁷ faydayı, statüyü, pragmatizmi, sermayeyi ön planda tutarak insanî değerleri yok saymaya sebep olmaktadır. Bu özgürlük anlayışında dine ve dini değerlere yer yoktur. Bu kabul insanı yüceltmeyi değil, tam tersine sınırlı olan insana sınırsız özgürlükler vadetmek suretiyle onu sahip olduğu bağlarından kopararak kendi gerçekliğinden uzaklaştırmayı ilke edinmiştir. Bir bireye kendi özgürlük sınırları dışında açılan her türlü alanın, başka özgürlük alanlarının daralmasına sebebiyet vermesi kaçınılmazdır. Zira birey odaklı sınırsız özgürlük modeli esas alındığında bunun kapsam ve sınırlarını tespit etmek zorlaşmaktadır.⁸⁸ Bu durumda en büyük zararı gerçek kimliğinden koparılarak özgür olmaya zorlanan kişinin kendisi göğüsler. Çünkü ilahî irade tarafından belirlenerek herkesi kucaklayıcı bir role sahip olan özgürlük fikri yerine alternatif olarak sunulan yeni özgürlük anlayışı zenginleştirici değil, daraltıcı bir mahiyet arz eder. Mâtürîdî insanın eylemlerini gerçekleştirirken ilahî iradeyi de dikkate alarak kontrollü hareket etmesini, kulun dirlik ve düzeninin dayanağı olan kendi doğru fiilini yapmasına vesile olan sebepleri yarattığı için Allah'ın kulu üzerinde büyük bir lütuf ve ikramı olarak değerlendirmiştir. Buradaki ikram, sınırsızlık bataklığından insanı kurtararak doğru ve isabetli şekilde fiiller yapmasına imkan sunan özgürlüğün ona tahsis edilmiş olmasından kaynaklanır. İnsan bu sınırları zorladığı durumda ise kendi nefsi isteklerine göre hareket edecek ve Allah'a itaat ve teslimiyetten uzaklaşacaktır. Bu durumda Mâtürîdî Allah'ın bu kişiyi kendi tercih ettiği davranışlarla baş başa bırakacağını dile getirmiştir.⁸⁹

Sonuç

Derin entelektüel birikimiyle İslam'ın temel değerlerini harmanlayan Mâtürîdî'nin topluma rehberlik eden fikirleri İslam'ın farklı coğrafyalarında yaşayan insanların taleplerine cevap verecek bir birikim ve kuşatıcılığa sahiptir. İslam dininin evrensel formlarının farklı kültür ortamlarını değiştirip dönüştürmesine, ulaştığı insanlara yeni bir ruh ve düşünce dünyalarına ufuk açılmasına katkı sunmak için, Mâtürîdî gibi güçlü alimlerin fikirlerinden

⁸³ el-Enbiyâ 21/87.

⁸⁴ Mâtürîdî. *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, 2007, 9/314-315.

⁸⁵ Gencay Şaylan, *Postmodernizm* (İstanbul: İmge Kitabevi, 1999), 51.

⁸⁶ Peter Wagner, *Modernliğin Sosyolojisi: Özgürlük ve Cezalandırma*, çev. Mehmet Küçük (İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2005), 27.

⁸⁷ Funk Rainer - Çağlar Tanyeri, *Ben ve Biz Postmodern İnsanın Psikanalizi* (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2020), 55.

⁸⁸ Şinasi Gündüz, *Güç, İktidar ve Kutsal: Tanrı-Kral'dan Tanrı-İnsan'a* (İstanbul: Hikav Yayınları, 2020), 236.

⁸⁹ el-Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, 192.

istifade etmek ve bunları günün getirdiği toplumsal düzene uygun bir formatta yorumlamak kaçınılmaz olmuştur. Mâtürîdî düşüncenin yaygın olduğu bölgelerde sert mezhep fanatizminin yaygın olmaması bu düşüncenin tesirini göstermesi bakımından önemlidir.

Mâtürîdî, kendi döneminde etkin olan toplumsal gruplar içinde itikadî çerçeveyi zorlayan ve toplumda çeşitli sorunlara neden olan düşünce ve bunları sahiplenen kişi ve gruplarla mücadele etmiştir. Mâtürîdî'nin ilmî ve fikrî mücadele halinde olduğu problemler arasında zulüm, batıl inanç ve anlayışlar, taassup ve fanatizm, tekfircilik, fitne, tefrika ve taklidin öne çıktığı görülmüştür. Mâtürîdî'nin öngördüğü toplum yapısına zarar veren bu etkenlere bakıldığında bunların insanın ihtiyaç ve beklentilerinin karşılanma eksikliğinden değil, büyük oranda insanın çeşitli hırs ve ihtiraslarından kaynaklandığı dikkat çekmiştir. Söz konusu bu problemler sadece Mâtürîdî'nin yaşadığı dönemde değil, bütün dönemlerde ve özellikle de günümüzde etkisini ciddi şekilde hissettiren temel sorunlar arasında yer alır. Mâtürîdî, birbirlerine çeşitli bağlarla bağlı olan toplumun bozulmasının önlenmesinde insanın doğasında olan ve çatışma zeminlerine kaynaklık eden bu ve buna benzer faktörlerin kontrol altına alınmasının önemine işarette bulunmuştur. Toplumda hakim olan normlar insanların özgürlük alanlarının ve mülkiyet gibi haklarının garantisi olacağından, iç kontrol sayesinde çöküşe zemin hazırlayan çatışmacı zihniyet de engellenmiş olacaktır. Mâtürîdî bu kontrolün yapılması ve toplumun birliğinin sağlanması için dinin hayatî rolüne ve insan yaşamındaki gerekliliğine dair vurgularda bulunmuş, cahil bir topluma gelen dinin etkin bir güce dönüşerek toplumu birleştirip bütünleştirmede merkezî bir rol üstlendiğini, onda köklü değişimler meydana getirdiğini, cahiliye toplumunda hüküm süren geleneklerin yerine takva, fazilet ve kardeşlik gibi hasletleri yerleştirdiğini, yaşam ve haysiyet hakkında insanlar arasında eşitlik tesis ettiğini ifade etmiş, dinin insanları çekişme ve mücadele halinden uzaklaştırarak bütünleşmeye katkı sağladığını, dayanışma ve yardımlaşma ruhunu artırarak İslam'ı diğer milletler karşısında kıymeti olmayan bölük pörçük vaziyetten alıp derecesi yüksek bir ümmet haline getirdiğini vurgulamış ve böylelikle dinin toplum üyeleri arasındaki ilişkileri düzenlemede ve insanların birliğini pekiştirmede üstlendiği merkezi role dikkat çekmiştir.

Mâtürîdî'nin cemaati toplumdaki Müslümanların tamamını kuşatan bir kavram olarak kullanma stratejisinde ve fitnenin engellenmesine dönük çabalarında olduğu gibi, toplumda birlik, beraberlik ve hoşgörü anlayışını yaygın hale getirmeye dönük vurguları dikkat çekmiştir. Bu kapsamda Mâtürîdî'nin hoşgörüye dayalı sistemin inşası için gerekli gördüğü hakikat vurgusu ehemmiyet arz eder. Zıtlık ve ayrılıkların arka planında çoğunlukla yanlış anlama ve yorumlamalara dayalı bir yapının olduğu dikkate alındığında, hakikat etrafında birleşmeyen insanların bir araya gelerek hoşgörüye dayalı bir toplumsal düzen oluşturmaları mümkün görünmemektedir.

Mâtürîdî'nin toplumda dine ait bazı uygulama biçimlerinin din gibi anlaşılmasının önünü kapatmaya katkı sunan din-şeriat ayırımının; toplumda insanların birbirleriyle olan ilişkilerini canlı tutan, karşılıklı sahiplenmeye ve çeşitli sorunları aşmaya vesile paylaşma ve dayanışma kültürünün artmasına imkan sağlayan hilafet anlayışının; sınırsız ve mutlak özgürlük adı altında aslında kişiyi ait olduğu bütün bağlarından kopararak yalnızlığa mahkum eden ve sahiplenebileceği yüce değerleri yok sayan bir anlayıştan kurtararak ve ona tasallut eden tüm bağlarından arındırarak Allah'a kullukla gerçek değerine kavuşan bir özgürlük anlayışının; soy sop üstünlüğüne ya da maddi imkânların fazlalığına göre elde edilen güce dayalı bir üstünlük fikri yerine toplumdaki her sınıf insanı kucaklayan ve insanlık onurunu yücelten takvaya dayalı adalet anlayışının; işledikleri ve sonradan pişmanlık duydukları günahları sebebiyle toplumdan dışlanan, ötekileştirilerek İslam dairesinin dışına itilen, ne yaparsa yapsın ağırlığını ömür boyu bir yük gibi omuzlarında taşımaktan kurtulamayan insanların karşı karşıya kaldıkları bu zorlukları biraz hafifletmeye ve bu anlayışın toplumda neden

olduğu çatışmayı rahatlatmaya imkan sunan günah anlayışının ve son olarak toplumda yöneticiler dahil herkese rehberlik etme sorumluluğu bulunan alimlerin en az yöneticiler kadar toplumda saygıya layık insanlar olduğu vurgusunun güven toplumunun inşasında feragat edilmemesi gereken konu başlıkları olduğu görülmektedir. Alimlere yüklemiş olduğu bu misyon, hem onların toplumda çok daha saygın bireyler haline gelmelerinde, hem de üstlenmiş oldukları sorumluluğun önemini kendilerine hatırlatma noktasında önem arz etmektedir.

Müslümanlar aleyhindeki dış tehditlerin çoğaldığı ve kitle iletişim araçlarının da desteğiyle bölünüp ayrışma ve ötekileştirme süreçlerinin yaygın hale geldiği günümüzde çatışmacı söylem ve eylemlerin Müslümanlara zarar verdiği bilincinden hareketle, farklılıkları ön plana çıkarmak yerine müştereklikler üzerinde odaklanarak kuşatıcı bir dil marifetiyle farklı mezhep ve fikirlere karşı tahammül ve hoşgörü anlayışının yaygınlaştırılmasına ve herkesi kucaklayan oluşumlara her zamankinden daha fazla ihtiyaç olduğu muhakkaktır. Çok yönlü tehditler karşısında ayakta durup mücadele etmek ve özellikle de medeniyet temellerini ıslah ederek yeniden inşa süreçlerine dahil olabilmek için bu duruş kaçınılmazdır.

Funding / Finansman: This research received no external funding. / Bu araştırma herhangi bir dış fon almamıştır.

Conflicts of Interest / Çıkar Çatışması: The authors declare no conflict of interest. / Yazarlar, herhangi bir çıkar çatışması olmadığını beyan eder.

Sustainable Development Goals (SDG) / Sürdürülebilir Kalkınma Amaçları (SDG):
16 Peace, Justice and Strong Institutions / Barış, Adalet ve Güçlü Kurumlar

Kaynakça

- Adams, Daniel J. "Postmodernizmin Teolojik Anlamı". çev. Temel Yeşilyurt. *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 4 (1999), 249-262.
- Alper, Hülya. "İmam Mâtürîdî'de Akıl-Vahiy İlişkisi: Akılın Önceliği ve Vahyin Gerekliği". *Milel ve Nihal İnanç Kültür ve Mitoloji Araştırmaları Dergisi* 7/2 (2010), 7-29.
- Ayşan, Erhan. *Yanılgılar ve Tanrı*. İstanbul: Kavim Yayıncılık, 2019.
- Eagleton, Terry. *Postmodernizmin Yanılsamaları*. İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2020.
- Erdoğan, Mustafa. "Sekülerizm, Laiklik ve Din". *İslami Araştırmalar Dergisi* 8/3-4 (1995), 179-194.
- Fiğlalı, Ethem Ruhî. "Hâricîler". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 16/169-175. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1997.
- Fraser, Nancy - Nicholson, Linda. "Felsefesiz Toplumsal Eleştiri: Feminizm ve Postmodernizm Arasında Bir Karşılaşma". çev. Mehmet Küçük. *Modernite Versus Postmodernite*. 425-450. Ankara: Vadi Yayınları, 2000.
- Gündüz, Şinasi. *Güç, İktidar ve Kutsal: Tanrı-Kral'dan Tanrı-İnsan'a*. İstanbul: Hikav Yayınları, 2020.
- İbn Haldun. *Mukaddime*. çev. Süleyman Uludağ. İstanbul: Dergah Yayınları, 2013.
- Kalın, İbrahim. "Dini ve Bilimsel Enstrümentalizm: Çıkmazlar, Çözüm Arayışları". *Divan* 1/1 (1996), 107-118.
- Kaya, Eyyüp Said. "Taklid". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 39/461-465. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 2010.
- Kılavuz, Ahmet Saim. "Akaid". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 2/212-216. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1989.
- Kılıç, Elife. "Eskiçağ Yunan Felsefesi ve İbn Haldun'da Coğrafya ve İnsan İlişkisinin İncelenmesi". *Üniversite Araştırmaları Dergisi* 6/3 (2023), 338-346.
- Koroğlu, Cemile Zehra. "Modern Kamusal Alana Eleştirel Yaklaşımlar". *Uluslararası Türk Dili, Edebiyatı ve Tarihi Dergisi* 8/6 (2013), 431-457.
- Lyotard, Jean François. *Postmodern Durum*. çev. İsmet Birkan. Bilgesu Yayıncılık, 2013.
- Mardin, Şerif. *Türkiye'de Din ve Toplumsal Değişme: Bediüzzaman Said Nursi Olayı*. İstanbul: İletişim Yayınları, 2005.
- Mâtürîdî, Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd. *Kitâbü't-Tevhîd*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2003.
- Mâtürîdî, Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd. *Te'vilâtü'l-Kur'ân*. ed. Mehmet Boynukalın - Bekir Topaloğlu. İstanbul: Mizan Yayınevi, 2005.
- Mâtürîdî, Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd. *Te'vilâtü'l-Kur'ân*. ed. Ahmet Vanlıoğlu - Bekir Topaloğlu. İstanbul: Mizan Yayınevi, 2005.
- Mâtürîdî, Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd. *Te'vilâtü'l-Kur'ân*. ed. Mehmet Boynukalın - Bekir Topaloğlu. İstanbul: Mizan Yayınevi, 2005.
- Mâtürîdî, Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd. *Te'vilâtü'l-Kur'ân*. ed. Ahmet Vanlıoğlu - Bekir Topaloğlu. İstanbul: Mizan Yayınevi, 2005.
- Mâtürîdî, Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd. *Te'vilâtü'l-Kur'ân*. ed. Ertuğrul Boynukalın - Bekir Topaloğlu. İstanbul: Mizan Yayınevi, 2006.
- Mâtürîdî, Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd. *Te'vilâtü'l-Kur'an*. ed. Hatice Boynukalın - Bekir Topaloğlu. İstanbul: Mizan Yayınevi, 2006.
- Mâtürîdî, Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd. *Te'vilâtü'l-Kur'ân*. ed. Ertuğrul Boynukalın - Bekir Topaloğlu. İstanbul: Mizan Yayınevi, 2006.
- Mâtürîdî, Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd. *Te'vilâtü'l-Kur'ân*. ed. Halil İbrahim Kaçar - Bekir Topaloğlu. İstanbul: Mizan Yayınevi, 2006.

- Mâtürîdî, Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd. *Te'vilâtü'l-Kur'ân*. ed. Halil İbrahim Kaçar - Bekir Topaloğlu. İstanbul: Mizan Yayınevi, 2007.
- Mâtürîdî, Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd. *Te'vilâtü'l-Kur'ân*. ed. Murteza Bedir - Bekir Topaloğlu. İstanbul: Mizan Yayınevi, 2008.
- Mâtürîdî, Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd. *Te'vilâtü'l-Kur'ân*. ed. Muhammed Masum Vanlıoğlu - Bekir Topaloğlu. İstanbul: Mizan Yayınevi, 2009.
- Nesefî, Ebû'l-Muîn Meymûn b. Muhammed b. Muhammed b. Mu'temid. *Tebşiratü'l edille fi Usûli'd-dîn*. ed. Hüseyin Atay - Şaban Ali Düzgün. 2 Cilt. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2003.
- Öğük, Emine. "İmam Mâtürîdî'nin Hak ve Hakikat Tasavvuru". *Tokat İlmiyat Dergisi* 8/1 (Haziran 2020), 71-98.
- Öğük, Emine. "İslam Düşüncesinde Şer/Kötülük Probleminin Çözümüne Katkı Sağlayan Etkili Öğreti: Hikmet". *Gaziosmanpaşa Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 3/1 (2015), 11-38.
- Öğük, Emine. *Mâtürîdî'nin Düşünce Sisteminde Şer-Hikmet İlişkisi*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2013.
- Öz, Mustafa. "Ğâliyye". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 13/333-337. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1996.
- Rainer, Funk - Tanyeri, Çağlar. *Ben ve Biz Postmodern İnsanın Psikanalizi*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2020.
- Sarıbay, Ali Yaşar. *Postmodernite, Sivil Toplum ve İslâm*. İstanbul: İletişim Yayınevi, 1994.
- Şahin, Cemalettin - Belge, Rauf. "İbn Haldun'da Coğrafi Determinizm". *Akademik Bakış Dergisi* 57 (Ekim 2016), 439-467.
- Şaylan, Gencay. *Postmodernizm*. İstanbul: İmge Kitabevi, 1999.
- Tan, Necmettin. "Kant'ın Din Anlayışı". *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 51/2 (2010), 315-330.
- Taylan, Necip. *Düşünce Tarihinde Tanrı Sorunu*. İstanbul: Mahya Yayınları, 2015.
- Taylor, Charles - Canbilen, Uğur. *Modernliğin Sıkıntıları*. İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2020.
- Tekin, Mustafa. "Postmodernizmin 'Din' Sorunu". *Milel ve Nihal İnanç, Kültür ve Mitoloji Araştırmaları Dergisi* 12/2 (01 Temmuz 2015), 7.
- Topaloğlu, Aydın. *Ateizmin Çıkmazı*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2019.
- Ünverdi, Mustafa. "Mâtürîdî'de Siyaset Düşüncesi". *İlahiyat Akademi Dergisi* 16 (Aralık 2022), 1-24.
- Yanık, Hayrullah. "Yapısöküm Üzerine Birkaç Not". *Abant Kültürel Araştırmalar Dergisi (AKAR)* 1/2 (2016), 91-98.
- Yücedoğru, Tevfik. "İtikad Esasları ve Özellikleri". *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 15/1 (2006), 177-186.

Research Article

Basic Elements Contributing to the Formation of a Society of Trust in Light of Mâturîdî's Views

Emine ÖĞÜK

Prof. Dr., Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi, Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı, Tokat, Türkiye
Professor, Tokat Gaziosmanpaşa University, Faculty of Islamic Sciences, Department of Basic Islamic Sciences, Tokat, Türkiye
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6306-1730> | ROD ID: <https://ror.org/01rpe9k96> | emine.oguk@gop.edu.tr

EXTENDED ABSTRACT

Introduction: Maturidi's ideas involve significant clues and solutions to solving the problems that the today's society faces and experiences. When viewed from this perspective, the analyses that he made concerning the characteristics of society, his strategic approach toward different groups and his method of struggling against the groups harming society draw attention. The article focuses on Maturidi's rejections to various groups of religion and belief that could not abandon their pre-Islamic beliefs and his methods of combating fanaticism, which has various forms and understandings that escalate conflict in society and lead people to violence and social division. His messages regarding living together, raising people to a high level of consciousness and ensuring the continuation of social order are also evaluated in terms of his emphasis on the principles of monotheism, justice, equity and tolerance in society.

Method: Maturidi's views, through which the present study aims at determining the strategies as to finding the ways of avoiding from current challenges that the modern societies face, were obtained by the qualitative research method, and the findings were evaluated in a systematic framework. Mâtürîdî's ideas that contribute to social order were obtained by collecting data from his works Kitâbü't-Tevhîd and Te'vilâtü'l-Kur'an. While collecting the relevant data, his works were examined thoroughly to reach objective results, and the information was carefully examined to understand the author's intention accurately. Then, the analysis of the data obtained was started, and for this purpose, the subjects were classified and structured.

Findings: Maturidi cared about understanding the society well he lived in and made various observations about the groups of ideas and belief existing in his period. Religion, science, tolerance, rights, truth, justice and freedom are among the issues that Maturidi attached importance to for the peace of the society. The people Maturidi criticized as they harmed to environment of trust in society are the ones who consider that the truth must be dependent on only a single person, define power and honor in terms of goods and property, interpret religion in line with their own interests and are unfair and unjust by exaggerating in criticizing their interlocutors.

Discussion: The ideas of Maturidi, who strove to overcome social problems that arise from misunderstanding religion, exclusionary perspective, ignorance, prioritizing individual interests and moral weaknesses, contain stimulating messages about the experience of living together in different cultural environments. This experience will be much more effective and functional today, especially in regions where communities have different religions, languages, races and nationalities.

Conclusion: This article offers readers the opportunity to explore and evaluate the key elements necessary for building social trust. The vision that Mâtürîdî developed by benefiting from the basic teachings of the Islamic religion include a significant part of the tools necessary for people with different cultures, religions and nationalities to live together in peace.

The meanings that Maturidi ascribes to some concepts are also important. In particular, he uses the concept of caliphate in the sense of "caliphate of people towards each other", including the friendship, interest and sharing. His clarification on distinction between religion and sharia, his analysis of the state of mind of a person who commits sins, his approach the sinner, his understanding

of freedom and all classes of people, his opinion of justice that embraces society constitutes the components of a culture of secure coexistence.

Recommendation: The ideas of scholars sharing Mâtürîdî's perspective should also be utilized in order to build and ensure the continuity of today's societies on a trust base which encounter with various internal and external threats. It has been observed that the issues that Maturidi proposed and opposed create the basis for some similar approaches today. Examples supporting this perspective are included in the text. However, the practicality of this field, which we think that it should be revitalized with new analyzes and evaluations, will only be possible when it is supported by new researches.

Keywords: Kalām, Maturidi, Society, Human, Trust.